

բարձր գնահատմանը, Գործքին յօդինուածութիւնը եւ նիւթին որպիսութիւնը գիրքը ծանօթացնելու ամեն դժուարութիւն կը բառնայ, թերթին մէջ սկզբնազարին վրայ արդէն ընդարձակագոյնս խոսուած ըլլալով մանրամասնութեանց ինչպիսի հարկ չենք տեսներ:

Ներածութեան մէջ (էջ 1—24) կը խօսի Հեղինակն բարբառագիտութեան ամենէն կարեւոր հարցերուն եւ այն պայմաններու վրայ, որոնց համեմատ շինուելու են բարբառագիտական ուսումնասիրութեանց ծրագիրները, մասնաւորաբար շատ հետաքրքրական է դասական եւ արդի հայերէն լեզուի մէջ եղած տարբերութեանց յօդինուածական յտառըբերութիւնը: Վերածութեան կը յաջորդէ Հայոց բնական լեզուներու եւ բարբառներու ճիւղական բաժանումը: Մտադրութեան արժանի է երբեք ճիւղի զանազանութիւնը. սակայն ՌԻՄ եւ ԿԸ ճիւղին համար ըրած առաջարկութիւնը՝ մեր կարծեօք աւելորդ է. մինչեւ հիմայ ամեն բանսեր Արեւելեան կամ Ռուսահայ բարբառ բաժնի ժամանակն ՌԻՄ ճիւղը կը հասկննար եւ Արեւմտեան կամ Ցաճկահայ բարբառը ԿԸ ճիւղը. անոններու որոշողութեան մէջ մասնականներու վրայ խօսք չ'ըլլար: Գրքին մարմինը կը կազմէ թուով 102 հայ բարբառի ուսումնասիրութիւնը. ասոնց ճշգրտէն դասաւորութիւնը, իւրաքանչիւրէն հրատարակուած մաս մաս նմոշներն եւ լեզուաբանօրէն հնարաւոր քննութիւններն շոշափելի կ'ընեն հեղինակին բազմաթիւն վաստակը:

Ուսումնասիրութեամբս սակայն հայերէն լեզուի եւ մասնաւորաբար հայ բարբառներուն ոչ թէ վերջնական քննութիւնը եղած է, այլ հնարաւոր սահմաններու առաջին եւ ընդհանուր որոշումն: Այս ձեռնարկը յառաջացնել կը մաղթենք յարգ. հեղինակին:

Հ. ՎՐԹԱՆՆՍ ԲՈՒՆԿՈՒՑԵՆՍ



ԱՅԼԵԻԱՅԻՐ

1. «Այլաբանական պատկեր մը:» — Անխոնը Գր. Թորգոմեանն է դարձեալ, որ «բժշկութեան պատմութեան գաղղիական ընկերութեան տեղեկագրին մէջ (Bulletin de la So-

ciété française d'Histoire de la Médecine, Paris. XI. Nr. 7, p. 422), այս անգամ յօդուած մ'ունի: Այս տեղեկագրին արտասպանութենէն օրինակ մը «Հանգեսի», խմբագրութեան զբառ ըլլալով, հաճոյք կը զգանք մանրամասն նկարագրելու այս պատկերը, որուն կ'ըլլեն՝ եթէ նոյնութեամբ ասուած է, այսինքն առանց լուսանկարի retoucheի, գեղեցիկ կոչուելու չափ յաջող նկար մըն է:

Բայց պատկերին գեղեցկութիւնն չէ որ մեր ուշադրութիւնը կը գրաւէ, այլ այն խորհրդաւոր միտքը, որ կը պարզեւէ այս պատկերին իւր — այլաբանական երեւոյթը, Հիւսնգանոցի համար նկարուած պատկեր մը չէր կրնար աւելի գեղեցիկ ու յարմար motif մ'ունենալ, քան այն միշտ անփոփոխ, միշտ ստոյգ՝ դարերու շրջաններուն մէջէն բարձրարարած գոյող այն ճշմարտութիւնն, թէ տառապեալ մարդկութիւնն իւր սփոփաբքը կը գտնէ կրօնասեր օրօտերէ . . .

Չենք ուզեր այս մեր վարկածին արգարացի ըլլալն ապացոյցանելու աշխատիլ, վասն զի ակնյայտն է, թէ մանաւանդ մեր ազգին մէջ տառապեալ հայութեան սփոփելներն եղած են հաւատաւոր, բարեպաշտ, կրօնասեր մեր նախնիք, որ խօսքէ աւելի գործով սփոփելու արուեստը գիտէին: Մշտնջենաւորել ուզած է կրօնքն այս ճշմարտութիւնը «Տէր Ստեփան, նուիրելով այս պատկերը՝ իւր անտեսած հիւսնգանոցին:

Վասն զի այս նկարը, ունի ուրիշ մեծ նշանակութիւն մը, զոր ի վեր հանած է Գր. Թորգոմեան. բարեբարներն «հասարակ մահկանացունելու», դասակարգին չեն վերաբերել, գոնէ վերի կարգին միջինը, նոյնպէս վարի շարքին միջինը՝ ապահովական ուղի մը կը ներկայացնեն: Բայց բուռ պատկերին վրայ չեստան մասնացոյց կ'ընէ Գր. Թորգոմեան ուրիշ պարագայ մը զոր անտարբերութեամբ կարգաւ անցնել անհնարին է.

«Անկիւն մը մոռցուած եւ փոշեթաթախ հետակորոյս կորուսած», այս պատկերը գտեր հաներ է մէրեղ ինքը 1906ին: Այս գծաւոր պարագան է, որ Խոսիւր խորհրդածութեանց կ'առաջնորդէ զմեզ, վասն զի քաջալիրիչ չէ արուեստին պահպանութեան տեսակետով, քան ջաշմարտ չէ նաեւ բարեբարներու համար, որոնց բարեգործներուն նպատակն չէ ապահովագրել փոշիներու դեղերու տակ թաղել տրուած նու-

էրեւնեան, որոնց երբեմն «Տնուն դրամ» ներուէ, աւելի մեծ նշանակութիւն ու կարեւորութիւն ունենան ոչ որ կը ժխտէ: Յայտնաբերուած իսկանդարտութիւնը երբեք չպիտիւնայ չի համարուիր: Գանձ պատկերին:

ՌՄԶԱ հայկական թուականին այսինքն 1822ին նկարուած այս գունաւոր նկարն, նուիրեր է Եւսէի Գուլէի հիւանդանոցին Յէր Սահփան հայ քահանայ, որ հիւանդանոցին տնօրէնը կը նկարագրէ ինք զինքը:

Պատկերին խորանաձև վերի մասին մէջ Բրիտանիա իր փառքը կ'իջնէ գաստատան ընելու մարդկան գործոց. բացուած է «գլխութիւն կենաց», եւ կը հնչէ «գարբիէլեան փողը», ուրեմն վերջին դաստատանն է: Հոս պիտի քննուին մարդկային գործերը, եւ ահա կարգաւ կը շարունակուին քաջեղանքներ, ծառայելներ, մերկերն, պանդուխտներն, հիւանդներն, բանտարկեալներն, որոնք կը կացողանան միայն բարերարութեան «նիւթական», առիթները, որոնց համապատասխան «հոգեւոր», բարերարութեան առիթներն ալ դիւրին է գուշակել, որ է, տգէտները, խաւարամիտները ուսուցանել, վճատները քաջալերել եւն եւն:

Այս ոչ այնչափ արուեստագիտական նկարը (որուն ըստ բաւականի յաջող ըլլալն հաստատուեցին վերը) կը համարի Գր. Թորգոմեան վեճի արդիւնք սկսնակ հայ պոսթիցի նկարչի մը, որուն անունը անծանօթ կը մնայ, բայց յերեւան կը բերէ աւելի հետաքրքրական պարագայ մը, որ է Յէր Սահփանի՝ հիւանդանոցի բժշկական ըլլալը. եւ սեղեալ Գր. A. Brayerի 1836ին հրատարակած յիշատակագրին վրայ (Neuf années à Constantinople, Paris) կը հաստատէ թէ այս Յէր Սահփանն է այն բժիշկն «որուն վարչութեան տակ կը գտնուէ Նարլը Կափուի՝ հայ հիւանդանոցը», եւ այս Յէր Սահփանը կը յայտնուի իբր «Հայ յիմարաբոյժ», մը:

Այս զուգարկութեան ազգած հաւանականութեան հանգէպ հայելով իսկ Գր. Թորգոմեանի խոհեմ զգուշաւորութեամբ, պիտի ըսենք, թէ համեմատութեամբ իբր ըրած խորհրդածութեանց ոչինչ ընդգէմ է, որ իրականութիւնն իսկ այնպէս ըլլայ, ինչպէս կը նկարագրեն մեզի Brayer եւ Թորգոմեան: Յամեւ այն դէպք նշող մըն է՝ անցեալի խոր խաւարին մէջէն հայ բժիշկ մըն ալ ի վեր հանելու, ինչ-

պէս՝ շատերն հանած է ի լոյս աշխարհ Գր. Թորգոմեան, որուն անգամ մըն ալ մեր հրապարակական սրտագին շնորհակալիքն, առիթ տայ լիերեւս շատերու՝ այսպիսի «փոշեթաթախ գանձեր», յայտնելու . . . :

Հ. Գ. ՄԵՆԵՎԻՇԵՆՍԻ

2. Ել մը Պրոֆ. Պետերմաննէն: — Խնամք Գր. Հ. Մայերի 1840ին Քրաւն շվայցի մէջ հրատարակուեցաւ գուտենբերգեան բազմալեզու Սլոմմ մը, ուր ժամագրած էին իննետասներորդ դարու հռչակաւոր դէմքերը՝ իրենց մասնաճիւղ ընտրած արեւելեան լեզուներով նուիրելու գրական ու բանաստեղծական հատուածներ Մայնցի Արարչագործին: Հայաստանն ալ յանձն Միտիմարեան Միարանութեան մասնակցած էր այս արտակարգի պաշտաման՝ տարաշխարհիկ երկրէն իսկ ընտայարեւելով՝ Ա. Գուտենբերգ Հայր տպագրութեան ընտր հատուած մը (էջ 178—183), ուր երախտագէտ զգածուեցնելով կը ներգողուէր անմահ՝ Գոտակի մշտնջենականաց անունը: Արեւմտ մէջ այժմ. զմեզ մասնաւորապէս հետաքրքրող կէտը այս հայածին հատուածն է, այլ 184 էջը գրաւող հոյեղէն հետեւեալ տառաւորը, որ հայերէնագէտ Պրոֆ. Պետե Բ. ման ի ստորագրութիւնը կը կրէ եւ որուն զուգարդի գերմաներէն թարգմանութիւնը կատարած է O. F. Gruppe (էջ 185).

«Ըզտպարոթիւն հնարեաց տալ մի Գերմանացի, իր հազար թնալ յիշատակութեան մտաց.

Աշխարհի յաջողուած, թիւ ուղ տունմ՝ փրանկաց՝

Մատակի վերա հարկանէ, զայս դռանն ի պարտի:

Ի՞նչ ազոտն զեւ, այլ նա կոպեւոյ յանէ, Եւ զանիման գործարար ո՞ր փորձից գտանէ. Զազգս տիտանոյ տնայար նա զամբոյ դմարաւոյ, Բայց Արմանն ի ձեռն սորա տիշտ ողջացի:

Զիմաստեց գրանն (տպ. զգանն) թորձ՝ գոր խորի- խիմ մեկնագոյն

Շոռիայի ի շոռիայ ու զորան համարարուողն Եւ առ զանիս խօսի առումն մարդոց անի:

Միւլայն առա՞յ յանգիտն անէ, վիշապանոյ, Ուր ու զոյմանկցոյթիւն, ստոյթիւն, ուր ծի ծաղի,

Անանն, անից, իբր թի յանապառի հրդեհի կայն:

Առանց զուգահիւր գերմ. Թարգմանութիւնը կանխապէս ընթերցելու եթէ կարգանք չառ ոտանաւորը, դժուարաւ պիտի կարենանք թափանցել «մշտածութեան մտաց», մինչ մէկ կողմանէ գերմաներէնի յատուկ գոյականը որու շապէս արտայայտող *er, sie, es* գերմաներէնը, պարզապէս «սա, նա, գերմաներէնով կարելի կարենիլով ամէն տեղ դիւրաւ բացատրել» գրեթէ միշտ կազմը թողու իմաստները, միւս կողմանէ յանգեալու կապուիլ ստիպուած ըլլալով՝ կ'ըմբոստանայ քերականական օրէնքներու գէմ: Ըսուածներուն իրեն օրինակ համեմատելու է պարզ բացատիպ բառերն ու ձեւերը. «*er* հազար թիւս բերէ մտածութեան մտաց», ոչ թէ սակայն գերմանացին, այլ սպա-գրութիւնը, ինչպէս ունի գերմ. Թարգմանութիւնը. Die (այսինքն die Presse) tausend Flügel leitet. «*er*՝ ազատէ ձեռք, զո՞ւ՝ յայտնի չէ, բայց գերմաներէնի Wer macht sie frei?էն կը հասկնանք թէ «նա, ն կը յարաբերէ տպագրութիւնը, նոյնպէս է «բայց Ալաման ի ձեռն սորա միշտ ողջացիցի, այսինքն ի ձեռն տպագրութեան (durch sie). — «*er*» գաւանդը «*er*»-ի, գերմաներէնն ունի Muss ich gestehen, ուրմէ «*er*»-ի, բայց կամաւ «*er*»-ի կը դուրս որպէս զի «գերմանացի, ն յանգը կազմէ. նման շարժառիթ մը «յանառի հըրգեհ խոյ, աշխարհաբար հատուածին ծնունդ կու տայ» «վիշապան», ն յանգն յօրինելու համար, նոյնպէս անյարիր է «*er* է կողմնակցութիւն, սաութիւն, ուր ձեռն» տողին նոտարապիւր, որ յայտնապէս հնարուած է «սանց մարդոց ունի, խոսքին յանգը կերտելու, անհամեմատ բարձր է հոս գերմաներէնը Doch ach, zum Drachen schwillt sie ungeheuer | Von Misstrauen, von Parteihass, Lug und Hohne եւ այլն:

Ցպագրութեան յոբելանը յարմար առիթ առնելով՝ մոռացութենէն փրկելու համար հատուածս վերստին արտասպիցիցի գերմանացւոյ մը հայ թոթովանքը ոչ այնչափ իրեն կարեւոր որչափ իրեն հետաքրքրական հազուագէտք մը:

Հ. Ա. ՂԱՐԻԱՆԵԱՆ



ՄԱՅԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՅԱՅԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈՅՎԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԳԻՏԱԿԱՆ 1896—1910

(Հարմարութեամբ)

813. Fédération révolutionnaire arménienne (Daschnakzoutioun). Programme minimum. (Extrait du Programme du Parti.) Genève, Rédaction „Droschak“ 8°, p. 14.

[Հ. Ե. Դաշնակցութիւն — նուազագոյն պահանջները (քաղաքական «Ժողովրդ»)։ Կ. Գ. 1908։ — Գաղ-հայերէն։]

*814. Féhmi Youssouf. — La Révolution Ottomane 1908—1910. Préface de M. de Dr. F. Jousse-aume, orné d'un portrait et de documents fac-similé. Paris, V. Giard & E. Brière, 1910.

815. Feldmann Dr. Franz. — Textkritische Materialien zum Buch der Weisheit. Gesammelt aus der sahidischen, syrohexaplischen und armenischen Uebersetzung. Freiburg, Herder, 1902. VII, p. 84 M. 1.20.

[Հայեր. Theol. Litzig. 1903, p. 7f. (E. Nestle). — Theol. Revue 1903, p. 488 (P. Riessler). — Lit. Rdsh. f. d. kath. D. 1903, p. 5—7 (A. Schulte). — Allg. Litbl. 1904, p. 616 (Rieber). — «Հանդ. Ամս.» 1903, էջ 286:]

*816. Felgères Charles. — Le dernier roi d'Arménie (Դ զորս) Essais d'histoire et de littérature, 2^e édit. Paris 1896, p. 273—319.

*817. Female morality amongst the Armenians of Erzeroum: Islamic World 6. Nr. 76.

*818. Fernkorn. — Kämpfe am Aladja Dag in Armenien 1877: Vierteljahrshefte für Truppenführung und Heereskunde 1904, p. 579—604.

819. Fesch Paul. — Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid. Paris, Rivière 1907. VIII, p. 673 (ill.).

[Հայ. Թարգմ. մասամբ Գ. Նուստարը։ Ցնւ հայ. գրոց մէջ ֆէշ Բոլ։]

820. Fetvadjian A. — Passa l'Ani. — Անի. — Les ruines d'Ani. Imprimerie de la Société de l'industrie graphique à Vienne. Reproduction au procédé en trois couleurs d'après les aquarelles de —. Vienne, 1906. K 250.

[Հայեր. «Հանդ. Ամս., 1906, էջ 318—20 (Հ. Ե. Ժ.)։]

821. Fichter H. — Aux pères et mères Suisses des Orphelins Arméniens en Anatolie. Rapport sur son voyage en Asie-Mineure, du 9 Juin au 16 Octobre 1897. Neuchâtel, Attinger Frères, 1898. 8°, p. 89. Fr. — 50.

*822. Fick Aug. — Arm. neghem, glukh, thuz, tair. Beitr. zur Kunde der indogerm. Spr. I, p. 172—8.

*823. — — Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. 4. Auflage. Bearbeitet von Adalb. Bezenberger, HJ. Falk, Aug. Fick, Whitley Stokes und Alf. Torp. 3 Tafeln. Wortschatz der german. Spracheinheit unter Mitwirkung von Hjalmar Falk gänzlich umgearbeitet von Alf. Torp. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht 1909, p. 578. M. 14,—.